

UDK: 159.922

Muhtarama XALILOVA,

Navoiy innovatsiyalar universiteti Filologiya va tillarni o'qitish kafedrasining ingliz tili o'qituvchisi

Navoiy innovatsiyalar universiteti Filologiya va tillarni o'qitish kafedrasining professori v.b., filologiya fanlari doktori (DSc) N.J.Yarashova taqrizi asosida

**OLAMNING LISONIY MANZARASIDA “OILA” KONSEPTOSFERASINING LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQI
 (“QUR’ONI KARIM” VA “INJIL” MATNLARI ASOSIDA)**

Аннотация

Ushbu maqolada “oila” konseptosferasida aks ettirilgan qarindoshlik munosabatlari ingliz va o'zbek semantik maydoni birliklari konnotativ tarkibining o'ziga xos xususiyatlari diniy matnlar vositasida ochib berilgan hamda oila konseptining milliy-madaniy jihatlari “Qur’oni karim” va “Injil” materiallari asosida atroflicha tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Konsept, konseptosfera, oila, ota-ona, er-xotin, oqpadar, nikoh, sevgi-muhabbat, suyanchiq, bosh, itoatkor, kechirimlilik.

**ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ КОНЦЕПТОСФЕРЫ СЕМЬИ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ
МИРА (НА ПРИМЕРЕ АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ)**

Аннотация

В данной статье на материале религиозных текстов раскрываются особенности коннотативной структуры английских и узбекских единиц семантического поля родственных отношений, отраженных в концептосфере “семья”, а также лингвокультурные аспекты концепта “семья” на материале Священного Корана и Библии о детальном анализе.

Ключевые слова: Концепт, концептосфера, семья, родители, супружеская пара, проклятый ребенок, брак, любовь, поддержка, руководитель, послушание, прощение.

**LINGUOCULTUROLOGICAL STUDY OF THE CONCEPTOSPHERE OF FAMILY IN THE LANGUAGE PICTURE OF
THE WORLD (BASED ON THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES)**

Annotation

In this article, the specific features of the connotative structure of English and Uzbek semantic field units of kinship relations reflected in the “family” conceptosphere are revealed through religious texts, and the linguo-cultural aspects of the family concept are revealed in the materials of the Holy Qur’an and the Bible based on detailed analysis.

Key words: Concept, conceptosphere, family, parents, couple, cursed child, marriage, love, support, head, obedient, forgiveness.

Ma'lumki, oila jamiyatning ajralmas bo'g'ini hisoblanadi. Qadimgi sharq xalqlarida “Oila – vatan ichra vatan”, “Oila – mehr-oqibat maskani”, “Oila – baxt qo'rg'oni” kabi purma'no hikmatlarning mavjudligi oilaning inson va jamiyat hayotidagi o'rni naqadar beqiyos ekanligining yorqin dalilidir. Shuningdek, “Vatan ostonadan boshlanadi” deganda ham “ostona” so'zining “oila”, “xonadon” ma'nolarida qo'llangani hech kimga sir emas, albatta.

Oila tushunchasi nafaqat o'zbek xalqida, balki dunyoning barcha xalqlarida ham mavjud. Ammo, tabiiyki, ulardagi oila tushunchasiga bo'lgan qarashlar bir xil emas. Ayniqsa, oiladagi qadriyatlar, milliy urf-odatlar va an'analar, oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlar masalasida turli xalqlar madaniyatida o'zaro tafovutlar yo'q emas. O'zbek va ingliz tillari misolida “oila” semantik maydonining yadrosini tashkil etadigan “oila” (family) leksemasining lisoniy mohiyati, uning semantik xususiyatlari, turli lug'atlardagi oila leksemasining izohlari hamda ularning qiyosiy leksikografik tahlili haqida to'xtalamiz.

2007-yilda nashr etilgan 5 jildli “O'zbek tilining izohli lug'ati”ga ko'ra, “oila” arabcha “bola-chaqa, xonadon, urug'-avlod” ma'nolarini ifodalaydigan so'z bo'lib, uning semantik tarkibiga quyidagicha izoh beriladi:

1) er-xotin, ularning bola-chaqalari va eng yaqin tug'ishganlaridan iborat birga yashovchi kishilar majmuyi; xonadon. Ahil oila. San'atkorlar oilasi. Oila boshlig'i. Kambag'al bo'lishiga qaramay, Yo'lchining oilasiga... yordam ko'rsatar edi (Oybek, Tanlangan asarlar). Oilaning har bir a'zosi o'z ishi, yumushi bilan mashg'ul (H.G'ulom, Mash'al).

2) ko'chma: Bir maqsad, maslak bilan birlashgan ko'p kishilar, xalqlar, mamlakatlar. O'zbekistonda turli millat vakillari bir oila bo'lib yashamoqdalar (Gazetadan). – Butun askarlar bir oila, ahil, mehribon va qalin do'stimiz, – dedi Bektemir (Oybek, Quyosh qoraymas).

3) O'simliklar va hayvonlar sistemikasida tuzilish jihatidan bir-biriga o'xshash, kelib chiqish jihatidan ham o'zaro yaqin bir necha urug'ni o'z ichiga olgan guruh. Dukkaklilar oilasi. O'rdaktumshuqlilar oilasi. Turp butaguldoşlar oilasiga mansub ikki yillik, ildizmevali ko'kat o'simligi deyishadi botaniklar (K.Mahmudov, Qiziqarli pazandalik).

4) Qardosh tillar guruhi. Oltoy tillar oilasi. Som-xom tillari oilasi.

5) Rafiqa, xotin. Oilam maktabda o'qituvchi[3].

Shuni ahamiyatliki, “oila” leksemasining ushbu izohli lug'atdagi semantik tarkibi 1981-yilda Moskvada nashr etilgan 2 tomli “O'zbek tilining izohli lug'ati”da keltirilgan “oila” leksemasining semalari bilan deyarli bir xilda izohlangan, ya'ni har ikkala lug'atda ham uning yuqoridagi beshta semasi mavjud ekanligi aks etgan[4].

Olam yaralibdiki, ota-ona tushunchalari mavjud. Islom olamining muqaddas kitobi “Qur'oni karim”ning bir necha suralarida ota-onaga yaxshilik qilish, ularga ehtirom ko'rsatish, ehtiyojlarini qondirish farzand zimmasidagi eng muhim burchlardan ekanligi ta'kidlangan. Chunki Tangri yaratgan ilk inson Odam Ato, insoniyatning yaralishi, yer yuziga tarqalishi, unda yashashi, oila qurishi, dunyoning barcha yaxshi-yomon lazzatlari-yu, ne'matlaridan bahramand bo'lishi Alloh amri bilan Odam a'lahissalomga borib taqaladi.

Zero, otalarimiz bizning dunyoga kelishimizga sababchi bo'ladi, voyaga yetishimizda o'zining sa'yi-harakatlari, ibrati, ro'zg'or yuritishi bilan faol ishtirok etadi. Bizning kamolga erishuvimizdagi onaning beqiyos xizmatlari barcha zamonlarda ta'riflab kelinadi. Rasuli akram sollallohu alayhi vasallam “Jannat onalarning oyoqlari ostidadir” deganlar va ummatlaridan bu dunyoda jannat izlaganlarni onani rozi qilishga, uning duosini olishga targ'ib qilganlar. Bir a'robiiy Payg'ambar alayhissalomdan: “Menda otamning haqqi ko'pmi yoki onamning?” deb so'rganida u zot uch martagacha “Onangning

haqqi” deb javob qaytarganlar va to’rtinchi marta so’ralganda “otangning” deganlar. Bir yigit sahobalardan: “Onamni yelkamga ko’tarib Makkaga olib borib, yetti marta Ka’bani tavof qildirdim, endi uning haqqini ado qiloldimmi?” deb so’raganida ular: “Yo’q, bu xizmatning bilan u seni emizish uchun bir marta uyqusini buzganini ham rozi qilolmading” deyishgan ekan.

Diniy matnlarda ota-onani hurmatlash, qadrlash bilan bir qatorda ularga nisbatan beodoblik qilgan farzandlarga nisbatan jazo muqarrarligi to’g’risida ham ko’plab hadislar keltirib o’tilgan. Rasulullohdan shunday rivoyat qilindi: “Alloh taolo gunohlardan istaganini qiyomatga qoldirdi, lekin ota-onani ranjittirishning azobini kechiktirmaydi. Oqpadarga oqpadarlik azobi tezlashtiriladi”. Imom Buxoriydan rivoyat qilinishicha: “Abdulloh ibn Umar aytdilar: “Ota-onaning yig’lashi boladan norozi bo’lganlariga dalolatdir, bu esa katta gunohdir”. Yuqorida keltirilgan muqaddas matnlardagi sur’ava hadislaridan shuni anglash mumkinki, turli diniy qarashlar o’rtasidagi diskriminatsiya holatlariga qaramasdan ota-ona mavzusi barcha dinlarda birday e’tirof etiladi. Oilada tartib-intizom va qadriyatlarining barqarorligi, ota-ona va farzandlar o’rtasidagi munosabatlar ularning diniy ta’limotdan xabardorligi bilan bog’liq.

Oila – nikoh asosida quriladigan qo’rgon bo’lib, “nikoh” so’zi lug’atda – “uylanish, erga tegish, er-xotinlik, er-xotinlik qovushishi”[7] ma’nolarini anglatadi.

Shariatda esa: “Nikoh bahralanish egaligini hosil qiluvchi bog’lanishdir”[5]. Alloh taolo Qur’oni karimda shunday deb marhamat qiladi: “Oralaringizdagi nikohsizlarni va qul-u cho’rilaringizdan solihlarini nikohlab qo’ying. Agar faqir bo’lsalar, Alloh ularni o’z farzandlaridan boy qilur. Alloh qamrovi keng, biluvchi Zotdir”. (Nur surasi, 32-oyat).

Alloh taoloning barcha Anbiyo alayhimussalomlarini birlashtirib turuvchi sunnatlardan yana biri nikohdir. Bu ish eng muhim sunnatlardan hisoblanmaganida Alloh taolo uni hamma Payg’ambarlariga ravo ko’rmas edi. Bu esa o’z navbatida nikohga alohida ahamiyat berish lozimligini bildiradi.

Islomda nikohga bo’lgan ahamiyat faqat unga targ’ib qilish va benikohlilikni qoralash bilangina cheklanib qolmagan, balki ishboshilarga – yetakchi kuchlarga o’z jamiyatlaridagi erkak va ayollarning nikohda bo’lishlarini ta’minlash ta’kidli ravishda topshirilgan.

Yuqorida keltirilgan oyati karimadagi xitob ota-ona, xoja va musulmon ishboshilarga qaratilgan bo’lib, ularga o’z qaramoqlaridagi o’g’il-qizlarini, qon-qarindoshlari va yordamga muhtoj yor-u birodarlarini nikohlab qo’yishga mas’ul bo’lishlari amr etilmoqda.

Nikoh masalasi o’ta nozik masala bo’lib, bu oyati karimada kambag’alnik nikohdan qochishga sabab bo’lolmasligiga ham alohida ishora kelmoqda. Binobarin, bundan ba’zi kishilarning “qo’li kaltalik”ni bahona qilib nikohni kechiktirishlari musulmonchilik aqidalariga to’g’ri kelmasligi tushuniladi. Darhaqiqat, ko’pchilik insonlar avvallari beparvo yurgan bo’lsalar ham, oila qurgach jiddiy harakatga tushib, iqtisodiy ahvollarini yaxshilab olganlarini ko’p uchratishimiz mumkin. Shunday ekan, oila qurish nafaqat sunnat, balki baraka kaliti hamdir. Bo’yi yigitlar uylanmasdan oldin ota-onasi qaramog’ida bo’ladi yoki faqat o’z ehtiyojlari uchun pul ishlash topishadi. Oilali bo’lgach esa, ayoli va farzandlarini ta’minlash, uy-joylarini yaxshilash maqsadida ko’proq ishlashga faqirlikdan chiqishga harakat qilishadi. Ushbu o’rinda “oila” konseptosferasining atrofida “baraka” ma’nosi ham birlashishini yuqoridagi oyati karimada o’z isbotini ko’rishimiz mumkin.

Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning “Baxtirov oila” nomli asarida Islom ta’limoti bo’yicha, oilaning asosi va maqsadlari xususida quyidagicha qarashlar keltirilgan: “Oila Alloh taoloning roziligini topish, Nabiy sollallohu alayhi vasallamning axloqlari, islomiy odoblari bilan o’zini ziynatlash uchun quriladi. Bu odob va axloqlar oiladan tashqarida bo’lishi mumkin emas. Misol uchun, mehribonlik, halimlik, adolat va o’zaro yordamni olib ko’raylik[6].” Aslida oila – diniy axloq-odob namunalari namoyon bo’ladigan, mustahkamlanadigan makon hisoblanadi. Ota-ona va farzandlar o’rtasidagi munosabat mehr-muhabbatning eng oliy ko’rinishidir. Diniy e’tiqodlar bilan sug’orilgan oilada voyaga yetayotgan yosh avlod esa ummat

uchun, vatan uchun foydasi tegadigan farzand bo’lib yetishishi shubhasizdir.

Islomda er-xotin o’rtasidagi munosabatning davomiyligini ta’minlash uchun o’ziga xos qonun-qoidalar joriy qilingan. Bunda oilaviy hayotning asosiy tashkilotchilari va a’zolari bo’lmish er va xotinning har biriga o’ziga xos burch va vazifalar yuklangan, bir-biriga nisbatan haq-huquqlari ham belgilab berilgan. Er o’z ayoli oldidagi moliyaviy burchlarini ado etish bilan birga, muomilaviy burchlarini ham sharaf bilan bajarmog’i lozim. Ular quyidagilardan iborat:

1. Er xotiniga yaxshi munosabatda bo’lishi va ularning ozorlariga chidashi lozim. Alloh taolo Niso surasida bunday deb marhamat qiladi: “Va ular ila yaxshilikda yashang”. (19-oyat).

Islom ta’limotlariga binoan, er-xotin o’rtasidagi munosabat sevgi-muhabbat, rahm-shavqat va uns-u ulfat aloqasi bo’lishi lozim. Bunda, asosan, mas’uliyat erkak kishining zimmasiga tushadi. Agar er va xotin oiladagi vazifalarni sidqidildan bajarsa, ushbu oila baxt-u saodatga erishadi va bu oilada ulg’ayotgan farzandlar ham go’zal tarbiya topadi, jamiyatga foydasi tegadigan shaxs bo’lib yetishadi.

Ushbu tahlillarni “Injil” materiallari asosida tahlil qilganimizda, “oila” konseptosferasida er-xotin munosabatlari quyidagicha ekanligiga guvoh bo’ldik:

“But I want you to know that the head of every man is Christ, the head of woman is man, and the head of Christ is God”. [Corinthians 11:3]

“Ammo shuni bilishingizni istaymanki, har bir erkakning boshlig’i Masih, ayolning boshlig’i erkak va Masihning boshlig’i Xudodir”. [Korinfliklarga 11:3]. Ushbu oyatda Xudoning roziligini olishi uchun oilaning, ya’ni ayolning mas’uli erkak kishi ekanligi ta’kidlanmoqda. Bibliyadagi yetakchilikka erishish uchun har bir nasroniy erkak faol bo’lishi, Xudoga ergashishi, oilasiga bosh bo’lishi ko’rsatilgan.

2. Er hazil-mutoyiba va ko’ngilxushlik qilish bilan ayolini erkatalib turadi. Muhammad (s.a.v)ning o’zlari ayollariga nisbatan go’zal munosabatga, doimo xursandchilikda, ularni erkalaning, lutf ko’rsatgan va nafaqalarini doimiy ko’paytirgan holda yashaganlar. Ul zot doimo ayollari bilan hazillashib kulishar va samimiy munosabatda bo’lganlar. Oisha roziyallahu anhu: “U kishi ayollari bilan holi qolganlarida eng muloyim, karamli, serkulgu va sertabassum kishi bo’lar edilar”, – deb rivoyat qiladilar.

“Injil”da esa “In the same way, husbands ought to love their wives as their own bodies. He who loves his wife loves himself.”[Ephesians 5:28], “Xuddi shu tarzda, erlar o’z xotinlarini o’z tanasi kabi sevishlari kerak. Xotinini sevgan o’zini sevadi” deb bitilgan. Muqaddas kitoblarning barchasida oila mustahkamligining kaliti er-xotin o’rtasidagi sevgi, muhabbat va bir-bir qadrlash kabi tushunchalar yotadi.

3. Er xotiniga nisbatan kechirimli bo’lishi kerak. Ayolidan ba’zi xatolar o’tganda er uni kechirishi lozim. Zero, islom ta’limotiga ko’ra, xotinga muhabbat, hurmat, odob-axloq asosida muomala qilishadi, shirinsuxan, ochiq chehra, fe’li kenglik qilinadi. Shuuro surasida: “Kim avf etib, isloh qilsa, uning ajri Allohning zimmasidadir” (40-oyat).

Musulmon kishi qasd olishdan qaytib, avf etsa va bag’rikenglik bilan isloh qilsa, unga Alloh atoloning huzurida ajr-u savoblar bo’ladi. Er-xotinlar har qanday vaziyatda ham, o’z oralaridagi fazlini unutib qo’ymasliklari lozim.

Er – oila rahbari. Ayol eriga hurmat va itoatda bo’lsa, farzandlar ham otaga itoat qiladigan bo’ladi. Natijada oilada ahillik, muhabbat hukm suradi va u mustahkam bo’ladi. Ayolning eriga itoatsizligi esa oilaning buzilishi va boshqa ko’plab noxushliklarga sabab bo’ladi.

Kechirim – o’chirish, kechirish yoki qarzdand voz kechish. Kechirimlilik haqidagi Muqaddas Kitob oyatlariga ko’ra, “Agar biz kechirsak, demak, biz kimdir etkazgan azob-uqubatlardan voz kechamiz va munosabatlarni qaytadan boshlaymiz”- deb yozilgan. Kechirim inson bunga loyiq bo’lgani uchun berilmaydi, balki bu – sevgi bilan qoplangan rahm-shafqat va inoyatdir. Inson tabiatan gunohkordir. Odam Ato va Momo Havo Adam bog’ida Xudoga itoatsizlik qilishdi va gunohkor bo’lishdi. Shundan buyon inson gunoh qilishga moyildir. Rimliklar 3:23 da “Hamma gunoh qildi va Xudoning ulug’vorligidan mahrum bo’ldi” deya vahiy qilingan. Tabiiyki, oilada er-xotin bir-birlariga nisbatan gunoh

qilishadi va Muqaddas kitobda kechirimli bo'lish haqida quyidagi oyat keltirilgan: "Be kind and compassionate to one another, forgiving each other, just as in Christ God forgave you" [Ephesians 4:32], "Xudo sizlarni Masih orqali kechirganidek, bir-biringizga mehribon va rahmdil bo'ling, bir-biringizni kechiring". Muqaddas Kitob barcha munosabatlarda kechirimlilik kuchini belgilaydi. Ayniqsa, nikohda kechirimlilik ularning hamjihatligi, sevgisi va inoyatini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, "Qur'oni karim" va "Injil" materiallaridagi "oila" konseptosferasi bilan bog'liq tushuncha va tasavvurlar, oila va qarindoshlik bilan bog'liq tushunchalarning mavzuiy guruhlari; er va xotin bilan bog'liq tushunchalarning mavzuiy guruhlari orqali ifodalanadi. Oila tushunchasi yuqorida bayon etilganlardan tashqari, shubhasiz, nikoh, sevgi-muhabbat, suyanchiq, boshliq, itoatkor, kechirimlilik kabi konseptlarning to'plamidan iborat bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. The Holy Bible. DOUAY-RHEIMS VERSION 1609, 1582. – 1602 p.
2. Qur'oni Karim va o'zbek tilidagi ma'nolar tarjimai. – Toshkent, 2021.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli, 3-jild. – Toshkent: O'zME, 2007. – B. 97.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2 tomlik, 1-tom. – Moskva, 1981. – B. 526.
5. Shayx Muhammad Sodiq. Baxtiyor oila. – Toshkent: Hilol-nashr, 2023. – B. 28.
6. Shayx Muhammad Sodiq. Baxtiyor oila. – Toshkent: Hilol-nashr, 2023. – B. 39.
7. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – B. 38.